

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг
долзарб муаммолари. -2020. -№ 1(1).

ISSN: 2181-1342 (Online)

<https://scienceproblems.uz>

Юридик фанлар

ҲОКИМИЯТЛАР БЎЛИНИШИ ВА СУД ҲОКИМИЯТИНИНГ МУСТАҚИЛЛИГИ

Жавлиев Нурали Баходирович

юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент шаҳар Юнусобод туман маъмурий судининг раиси

РАЗДЕЛЕНИЕ ВЛАСТЕЙ И НЕЗАВИСИМОСТЬ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ

Жавлиев Нурали Баходирович

кандидат юридических наук, доцент, председатель Юнусабадского административного суда города Ташкент

SEPARATION OF POWERS AND INDEPENDENCE OF JUDICIARY

Javliev Nurali

PhD in Law, associate professor, Chief Judge of Yunusabad Region of Tashkent city

Иқтибос келтириш учун / For citation / Для цитирования:

Жавлиев Н.Б. Ҳокимиятлар бўлиниши ва суд ҳокимиятининг мустақиллиги // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. -2020. -№ 1(1). –Б. 118–124. <https://doi.org/10.47390/A1342112020N14>

Аннотация: ушбу мақолада ҳокимиятлар бўлиниши ва суд ҳокимияти мустақиллиги ўзаро боғлиқликда таҳлил қилишга ҳаракат қилинган. Бунда суд ҳокимиятининг бошқа ҳокимият тармоқларидан мустақил бўлиши кераклиги ҳақидаги гоёнинг юзага келиши ва ривожланиши ўрганилган.

Калит сўзлар: судья, ҳокимият, суд ҳокимияти, ҳокимиятлар бўлиниши, суд ҳокимиятининг мустақиллиги.

Аннотация: в данной статье сделана попытка проанализировать такие взаимосвязанные категории как разделение властей и независимость судебной власти. Изучена история возникновения и развитие идеи независимости судебной власти.

Ключевые слова: судья, власть, судебная власть, разделение властей, независимость судебной власти.

Abstract: The article analyses such interrelated categories as the separation of powers and the independence of the judiciary. The article examines the history and development of the idea of the of judicial independence.

Key words: judge, power, judicial power, separation of powers, independence of judiciary.

DOI: 10.47390/A1342112020N14

Суд ҳокимияти – давлат механизмининг энг асосий бўғинларидан бири бўлиб, у ҳокимиятлар бўлиниши принципига кўра, қонунчилик ва ижро ҳокимиятидан мустақил равишда амалга оширилади. Суд ҳокимияти мустақиллиги аввало ҳокимиятлар бўлиниши назарияси доирасида ишлаб чиқилган ғоя бўлиб, ушбу ғояни аввало айнан шу назария билан ўзаро нисбатда таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир.

Ҳокимиятлар бўлиниши доктринасининг вужудга келиши қадимги даврга бориб тақалиб, ўша даврнинг ўзидаёқ давлатнинг функциялари, аралашган ва мувозанатлашган ҳукумат ҳақидаги қарашлар шаклланган бўлиб, бу ғоялар ҳокимиятлар бўлиниши назариясининг ривожланишида муҳим ўрин тутган [4; Р.3.]. Хусусан, Арасту ўзининг “Сиёсат” асарида давлатнинг учта элементини ёки ваколатларини ифодаловчи идораларни ажратиб кўрсатган. Биринчиси халқ йиғини бўлиб, ушбу орган асосан уруш ва тинчлик, қонунларни қабул қилиш, ўлим жазоси, бадарға ва мусодара қилиш, расмий лавозимларга тайинлаш каби масалалар билан шуғулланган. Иккинчиси, давлатнинг бошқарув ваколатларига эга бўлган маъмурий элемент бўлиб, ушбу элемент давлат органларининг тизими, уларнинг сони ва ушбу органлар шуғулланадиган масалалар ва уларнинг ваколатлари каби масалалар билан шуғулланган. Учинчиси эса, одил судлов элементи ёки судларнинг тизимини ўз ичига олган [5; С.514]. Бироқ Аристотель давлатнинг ушбу учта элементи бир-биридан алоҳида ва мустақил бўлиши керак, деган ғояни илгари сурмаган [4; Р.26]. Аристотельнинг ушбу қарашлари Рим империясида қайсидир маънода ўз аксини топган. Чунки, у ерда халқ йиғини, сенат ва давлат хизматчилари (бошқарувчилар) институтлари мажуд бўлиб, улар ўз фаолиятларини ўзаро тийиб туриш ва мувозанатда ушлаб туриш принципи асосида фаолият юритганлар. Рим империясининг барҳам топиши, ундан сўнг Европанинг майда давлатчаларга бўлиниб кетиши Ўрта асрлардан XVIII асрларга қадар давлат ҳокимияти тузилмаси ягона меросхўр ҳукмдорлар қўлида бўлган ҳокимиятга асосланган. Бунда истисно тариқасида XVI асрларда Инглиз парламентининг ривожланишини кўрсатиб ўтиш мумкин [2].

Кейинчалик Европада диний мафкура ва феодал тузумга қарши кураш баробарида давлат ва ҳуқуқнинг дунёвий доктринасини ишлаб чиқишга катта эътибор берилди бошланди. Бу ва Англияда Парламентнинг вужудга келиши ўз

навбатида Ўйғониш даврида давлат ҳокимияти учга бўлиниши кераклиги тўғрисидаги антик даврда вужудга келган ғоянинг қайтадан янгича кўринишда инглиз мутафаккири Джон Локкнинг “Давлат ҳақидаги икки трактат” асарида вужудга келишига сабаб бўлди. Мутафаккир давлат ҳокимиятини уч, яъни қонунчилик, ижро ва федератив бўғинларга бўлинишини кераклиги тўғрисидаги илғор ғояни илгари суради [11; - С.346-348]. Мутафаккир ҳокимиятларнинг бўлинишини қуйидагича асослайди: ҳокимиятга тармашиб олишга мойил бўлган инсон табиатининг заифлиги сабабли, қонунларни яратадиган инсонлар уларни ижро этиш ҳуқуқини ҳам ўз қўлида тўплашни хоҳлаб қолишлари мумкинки, улар шу тариқа, ўзлари учун истисно қилиб, яратган қонунларга буйсунмасликлари мумкин ҳамда қонунни яратишда ва ижро этишда ундан шахсий манфаатлар мақсадида фойдаланишлари мумкин [11; С.347].

Джон Локк ўз таълимотида судлар мустақил ва беғараз бўлиши кераклиги ҳақида жуда кўп гапирган бўлса-да, лекин у ҳокимиятнинг мустақил бўғинлари ҳақида гапирганида, қонунчилик ва ижро ҳокимиятлари каби суд ҳокимиятини алоҳида ажратиб кўрсатмайди [4; Р.65-66]. У суд ҳокимиятини ижро ҳокимиятининг таркибий қисми сифатида талқин қилган.

Ҳокимиятлар бўлиниши назарияси XVIII асрда француз мутафаккири ва ёзувчиси Шарл Луи де Монтескье томонидан янада кенгроқ ўрганилди. Монтескье ҳокимиятлар бўлиниши назариясини янги ғоялар билан бойитиб, ушбу назарияни такомиллаштиради. Мутафаккир Локкдан фарқли ўлароқ, ҳокимият бўғинлари тизимида суд ҳокимиятини алоҳида ажратиб кўрсатган ва унинг мустақил ўрнига катта эътибор қаратди. Монтескье томонидан давлат ҳокимияти тизимида суд ҳокимиятининг алоҳида ва мустақил бўғин сифатида ажратилиши ҳокимиятлар бўлиниши назариясини мазмунан янада ривожланганди.

Таъкидлаш жоизки, Монтескьенинг ҳокимиятлар бўлиниши ҳақидаги қарашлари Европада янги тарихнинг дастлабки босқичида, яъни европа давлатларида мутлақ монархиялар шаклланишни бошлаган даврда ва айниқса Англияда мутлақ монархияга қарши курашга қаратилган сиёсий жараёнлар таъсири остида шаклланган [10; С.263].

Шу сабабли, бизнинг фикримизча, Монтескьенинг назариясини ҳамда ҳокимиятлар тизимида суд мустақил бўлиши кераклиги ҳақидаги ғоянинг мазмун-моҳиятини янада чуқурроқ тушуниш учун Англияда суд ҳокимиятининг ривожланиш тарихига қисқача тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Англия ҳуқуқий тизимининг тарихи шуни кўрсатадики, 1066 йилда Англиянинг нормандлар томонидан босиб олиниши ушбу давлатда кучли марказлашган ҳокимиятнинг шаклланишига [8] ва ўз навбатида марказлашган

суд тизимининг вужудга келишига сабаб бўлган. Норманд қироллари судлар ва уларнинг ваколатлари устидан мутлақ назоратга эга бўлган. Қирол олий суд, ҳарбий ҳокимияти ва олий ер эгаси ҳисобланган [7; P.137]. Судлар XVII асргача қирол маъмуриятининг ажралмас таркибий қисми ҳисобланган [3; P.21] ва ўз навбатида Қирол ҳохиш истаги бўйича (at the Pleasure of the Crown) фаолият кўрсатган. Қирол ҳокимиятининг судларга бу каби мутлақ таъсири асосан қиролнинг судьяларни эгаллаб турган лавозимларидан ҳоҳлаган вақтда олиб ташлаш ваколатига эга бўлганлиги билан белгиланган. Парламент қиролнинг судьяларга нисбатан бу ҳуқуқини чеклаш мақсадида 1640 йилнинг январь ойида Лордлар Карл I га петиция йўллаб, унда судьялар ўз лавозимларида ўз ҳохиш истаглари бўйича эмас, балки ўзларини яхши тутгунларига қадар (During Good Behaviour) қолишлари лозимлиги талаб қилиниб, қирол ушбу талабни 1640 йилнинг июнь ойида бажариб, Парламент олдида судьялар бундан буён “ўзларини яхши тутгунларига қадар” қолишини маълум қилади [3; - P.28].

Англияда стюартлар даврига (17 асрда) келиб сиёсий вазият ўзгариб, Қирол Ҳокимияти ва Парламент ўртасида зиддиятлар кучайиб борди ҳамда Қирол ва Парламент ўртасидаги ҳокимият учун кураш авж олади. Ушбу курашда Қирол ҳам, Парламент ҳам судларни ўз тарафларига оғдиришга ва уларни назорат қилиш имконини берадиган ҳар бир имкониятдан фойдаланишга ҳаракат қилганлар. Қирол ҳокимиятида судларга таъсир ўтказишнинг жуда кенг имкониятлари мавжуд бўлиб, судьяларни лавозимларидан олиб ташлаш, уларнинг ваколатларини тўхтатиб қўйиш кабилар энг муҳимлари саналган. Масалан, Карл II ўзининг 11 йиллик ҳукмронлиги даврида 11 нафар судьяни, унинг укаси Яков II эса 3 йил мобайнида (1685 йилдан 1688 йилгача) 12 нафар судьяни лавозимларидан олиб ташлаган [1]. Ўз навбатида Парламент судлар томонидан чиқариладиган қарорлар ва хатти-ҳаракатлар устидан импичмент ёки ушбу қарорларга тушунтириш беришни талаб қилиш каби ваколатларидан фойдаланиб, судларга таъсир ўтказишга ҳаракат қилган [3; P.22-27].

Ниҳоят 1701 йил 12 июнь куни “Тахт ворислиги тўғрисидаги акт” қабул қилиниб, унда судьяларнинг ваколат муддати кафолатланди. Ушбу актга кўра, қирол томонидан судьялик мансабига тайинланган кишилар, ўз вазифаларини яхши бажариб турган вақтларда мансабда сақланиб қоладилар, улар фақатгина парламент иккала палатасининг қарори билан вазифасидан озод этилиши мумкин бўлди [12; - P.28]. Хусусан, тўлиқ номланиши “Қирол ҳокимиятни янада чеклаш ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини яхшироқ таъминлаш тўғрисида”ги Акт бўлган ушбу актнинг учинчи моддасида қуйидагича қоида ўрнатилди: “Ушбу чеклов кучга киргандан сўнг, судьялик лавозимида патентлар «quam diu se bene gesserint» (лотинчадан, “ўзларини яхши тутгунларига қадар”)

шарти асосида берилади, уларнинг маошлари белгиланади ва мустаҳкамланади, лекин уларни фақатгина иккита палатанинг мурожаатидан (*address*) кейингина лавозимларидан озод этиш мумкин бўлади [9].

Шунга қарамасдан, судьяларнинг ваколати ҳали тўлиқ таъминланмаган эди, чунки агар тахтда бўлган Қирол вафот этса, судьянинг ваколатлари янги қирол келиб, олти ой ичида уларнинг ўз лавозимларида қолиш ёки қолмаслигини ҳал қилмагунларига қадар тўхтатиб қўйилган. Шу сабабли, 1760 йилда Парламент томонидан янги Акт қабул қилиниб, унда судьялар ўз лавозимларида тахтда бўлган Қирол вафот этса ҳам “ўзларини яхши тутгунларига қадар” қолишлари ҳақидаги қоида ўрнатилди [3; P.29-30].

Монтескье Англиядаги ушбу сиёсий жараёнларни ва конституциявий монархиянинг ўрнатилишини кузатар экан, ҳокимиятлар бўлиниши ва суд ҳокимиятининг мустақиллигига оид ўзининг қарашларини шакллантиради.

Хусусан, Монтескье ўзининг “Қонунлар руҳи ҳақида” номли асарида ўзининг қуйидагича асосий ғоясини келтириб ўтади: ҳар бир давлатда уч хил турдаги ҳокимият бўлади, яъни қонунчилик, ижро ва фуқароларнинг ҳуқуқлари билан шуғулланувчи суд ҳокимияти [13; С.290]. Биринчи ҳокимият қонунларни яратиш билан шуғулланади, иккинчиси эса уларнинг ижросини таъминлайди. Учинчи ҳокимият эса жинойтчиларни жазолайди ва хусусий шахслар ўртасидаги низоларни ҳал этади.

Ушбу учта ҳокимиятни бир биридан ажратиб қўйиш лозим, акс ҳолда шахснинг эркинлигини таъминлаб бериб бўлмайди. Хусусан унинг фикрича, агар қонунчилик ва ижро ҳокимияти битта шахс ёки муассаса бирлашган бўлса, эркинлик бўлмайди, чунки бундай ҳолат бу монарх ёки сенатнинг ўзи тираник қонунларни яратиши ва уларни тираник усул билан ижро этиши хавфини келтириб чиқаради. Қонунчилик ва ижро ҳокимиятидан судлар ажратилмаган бўлса ҳам эркинлик бўлмайди. Агар у қонунчилик ҳокимияти билан бирлаштирилган бўлса, фуқароларнинг ҳаёти ва эркинлиги зўравонлик остига тушиб қолади, ваҳоланки судья қонун чиқарувчига айланади. Агар суд ижро ҳокимияти билан бирлаштирилса, судья зуғум ўтказувчи шахсга айланади [13; С.290].

Монтескье ҳокимиятларнинг қатъи бўлиниши тарафдори бўлган. Лекин таъкидлаш жоизки, соф ҳокимиятлар бўлинишини назарий жиҳатдан ҳам, амалий жиҳатдан ҳам таъминлашнинг имкони маавжуд эмас, чунки бундай соф кўринишдаги ҳокимиятлар бўлиниши ҳозирги кунда бирон-бир жамиятда татбиқ этишнинг имкони бўлмаган.

Ҳокимиятлар бўлиниши ва суд ҳокимиятнинг мустақиллиги ҳақида шаклланган ғоялар илк бор Америка Қўшма Штатларининг 1787 йилда қабул

қилинган Конституциясида ўзининг амалий ифодасини топди. Унга кўра, мамлакатда ҳокимият бир-биридан мустақил, лекин ўзаро боғлиқ учта ҳокимият бўғинларидан иборат: қонунчилик, ижро ва суд бўғинлардан иборат. АҚШ Конституцияси муаллифлари ҳокимиятлар бўлиниши назариясини мазмун жиҳатдан бойитиб, амалиётга бир-бирини тийиб туриш ва мувозанатда ушлаш” принципини жорий қилишган [6; С.45].

Мутафаккирлар томонидан ишлаб чиқилган ҳокимиятлар бўлиниши ва суд ҳокимиятининг мустақиллиги ҳақида илғор ғоялар Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам мустақамланганлигини таъкидлаш жоиз. Жумладан, Асосий қонуннинг 11-моддасида Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими — ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниши принципага асосланади-деб белгиланган бўлса, 106-моддасида эса Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан, сиёсий партиялардан, бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақил ҳолда иш юритиши кўрсатилган.

Хулоса қилиб таъкидлаш жоизки, ҳокимиятлар бўлиниши ҳамда суднинг бошқа ҳокимият тармоқларидан мустақил бўлиши кераклиги ҳақидаги ғоянинг асослари антик даврда юзага келиб, 17-18-асрларда яхлит ва тугалланган таълимот сифатида шаклланган. 1787 йилда эса АҚШ давлатчилиги амалиётига жорий қилиниб, тўғри таълимот эканлиги ҳам тасдиқланган. Шу сабабли, суд ҳокимияти қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан мустақил ҳолда иш юритиши илмий ва амалий жиҳатдан асосланган ғоя эканлигини доим ёдда тутишимиз лозим.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Henry Brooke. Judicial Independence – Its History in England and Wales // URL: <https://sirhenrybrooke.me/2015/11/03/the-history-of-judicial-independence-in-england-and-wales>.
2. Sam J. Ervin Jr., Separation of Powers: Judicial Independence, 35 Law and Contemporary Problems 108-127 (Winter 1970). URL: <http://scholarship.law.duke.edu/lcp/vol35/iss1/8>.
3. Shimon Shetreet, Sophie Turenne. Judges on Trial: The Independence and Accountability of the English Judiciary. Cambridge University Press, 2013. - 496 p.
4. Vile M.J.C. Constitutionalism and the separation of powers. Second edition. Indianapolis: Liberty Fund., 1998. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/vile-constitutionalism-and-the-separation-of-powers>.

5. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т. 4 / Пер. с древне греч; Общ. ред. Доватура А.И. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.
6. Ахмедшаева М.А. Давлат механизми ва ҳокимиятлар бўлиниши принципи. Тошкент: ТДЮИ нашриёти, 2007. -69 б.
7. Давлат ва ҳуқуқ назарияси // Ҳ.Т.Одилқориев, Н.П.Азизов, Ҳ.Р.Мадиримов таҳрири остида. Тошкент.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2013. -336 б.
8. Давид Рене. Основные правовые системы современности / Перевод с французского доктора юридических наук профессора Туманова В.А.// Москва: Прогресс, 1988 г. OCR: Павел Солоницын. url: <https://lib.ru/PRAWO/rene.txt>.
9. Конституционные документы Англии и Великобритании XVII – первой половины XVIII века / перевод на русский язык В.А.Томсинова // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Новое и Новейшее время / Составитель: проф. В.А.Томсинов. М.: Зерцало-М, 2012. - 456 с.
10. Кунце Т. Разделение властей и роль политических партий в процессе демократизации государства и общества. // Узбекистан на пути к гражданскому обществу – Ўзбекистон фуқаролик жамияти сари. Сборник статей. Отв. ред. Р.Алимов. –Ташкент: Шарк, 2003.
11. Локк Дж. Сочинения: В 3 т. - Т. 3. - М.: Мысль, 1988. – 668 с.
12. Муқимов З. Чет (хорижий) мамлакатлар давлати ва ҳуқуқи тарихи. – Тошкент.: Akademnashr, 2012. – 508 б.
13. Монтескье Ш.-Л. Избранные произведения/ Ш.-Л.Монтескье. - М., 1955. – 803 с.